

2.9. УКРАЇНСЬКІ АНЗАКИ В КОНТЕКСТІ АВСТРАЛІЙСЬКОЇ ІСТОРІЇ ПЕРШОЇ ТРЕТИНИ ХХ ст.

Українські АНЗАКи – це нова, невідома сторінка в австралійській історії. Абревіатуру АНЗАК – Австралійсько-новозеландський армійський корпус – в Австралії стали широко використовувати в роки Першої світової війни, незабаром після героїчної висадки частин Австралійських імперських сил та їх союзників у Галліполі, біля протоки Дарданелли. Поступово анзаки стали для австралійців майже сакральним поняттям, синонімом слова «фронтовик», і навіть батьками молодого австралійської нації, яка завдяки їм усвідомила свою єдність і відмінність від матері-метрополії. Але, хоча в Австралії Першу світову війну завжди вважали Великою війною, пам'ять про неї ніколи не була помпезно-офіційною, героїзували минуле в ключі маленької людини на війні, ідей товариства, непокірності та сили духу. В Україні навпаки пам'ять про Першу світову війну, яку більшовики затаврували імперіалістичною війною, була майже стерта з історичного полотна в радянський період.

Через століття, коли й Австралія, й Україна суворо переоцінюють своє історичне минуле, історія цієї війни виявилася затребуваною в суспільстві. Хоча в Австралії багато історичних наративів, наприклад романтика першопрохідців і першопоселенців, вибули з обидвома героїчного минулого, легенда анзаків жива досі. Кожне наступне покоління австралійської нації, що дорослішає, переосмислює її і збагачує новими фактами справжньої історії. Це свідчить, наскільки зрілим стало нинішнє австралійське суспільство у відносинах зі своїм минулим. Така правдивість, прозорість, багатовимірність в історії стала можливою завдяки тому, що Австралія широко відчинила віртуальні двері своїх архівів та книгозховищ для всіх охочих. Усі основні військові документи оцифрували Національний архів Австралії та Австралійський військовий меморіал, вони доступні для безкоштовного перегляду на їхніх сайтах [194]. Останнім часом до цього масиву інформації

додалися оцифровані австралійські газети на сайті Національної бібліотеки Австралії [195].

Дослідження Першої світової війни з документами в руках допомагає австралійцям уникнути етноцентричних стереотипів. Австралія, яка під час тієї війни вважалася англо-саксонською країною, постає напрочуд поліетнічним суспільством. Серед анзаків виявились і австралійські аборигени, і німецькі переселенці, і новозеландські маорі, і китайці. Але найбільшу національну групу (понад 1000 чоловік) не англо-кельтського походження становили вихідці з Російської імперії; уродженці України серед них становлять щонайменше 134 особи. І нині головний центр військової історії – Австралійський військовий меморіал – веде спеціальну програму, яка називається *Anzacs diversity*, та розповідає про військовослужбовців різного етнічного походження [196].

Для України дослідження різних аспектів її участі в Першій світовій війні стає плідним підґрунтям для формування ретроспективи своєї ідентичності, раніше прихованої в історіях Російської й Австро-Угорської імперій, а потім – і Радянського Союзу. Вивчення історії багатогранних зв'язків України з Австралією, яка налічує два століття, ще тільки починається, і українські анзаци – це важливий компонент історії українсько-австралійських контактів.

Водночас історія українських анзаків є складовою історії української діаспори, яка завжди цікавила українське суспільство, але через ідеологічні причини не була доступна для всебічного вивчення в радянський період. Коли тисячі українців приїхали до Австралії після Другої світової війни як переміщені особи, вони практично не помітили слідів колишньої української присутності в Австралії. У дослідженнях, які провели ці іммігранти, вони розпочинали відлік історії українського поселення в Австралії зі своєї хвили еміграції [197]. Вони не знали, що за півстоліття до їхнього прибуття Австралія стала домівкою для кількох тисяч українців, які жили в усіх куточках цієї країни, билися за неї і в Першій, і в Другій світових війнах, а їхні імена увічнені

на стінах Австралійського військового меморіалу, священного місця австралійського народу.

Треба сказати, що українська післявоєнна діаспора в Австралії була однією з найзгуртованіших, створила чудовий літопис своєї історії в Австралії та зберегла українську культуру. Проте історія ця була насамперед автоісторією, тоді як австралійський славіст Марко Павлишин ще 2000 р. в полемічній статті «Що ми знаємо про українців в Австралії?» позначив лакуни австралійського українознавства. Однією з них була необхідність ретельного архівного дослідження ранньої української присутності в Австралії [198, р. 9–10]. Першою ластівкою стала стаття Крістіни Місько «Хвиля до дипі: переосмислення меж діаспори», в якій уперше використовувались архівні джерела [199, р. 19–30].

Однак тут, як на мене, спостерігається парадоксальне явище. У той час як українці завжди відстоювали право на державність своєї території, їхні дослідження були обмежені переважно долею етнічних українців, адже Україна напередодні Першої світової війни була територією з багатонаціональним населенням. Мені здається, що особливо тепер, коли Україна здобула справжню незалежність і державність, дуже важливо представляти її історію не у вузько етнічному плані, а саме в територіальному, що включає історії всіх народів, для яких ця земля стала батьківщиною.

Спробу такого поліетнічного дослідження цієї важливої сторінки австралійсько-української історії я зробила в книзі «Падаючі зорі. Анзаки з України», що вийшла 2017 р. [200]¹. Книгу доповнює веб-сайт автора <https://russiananzacs.net/>, де кожному анзаку присвячено сторінку з інформацією

1

Користуюсь нагодою, хочу подякувати українській австралійці Оксані Гуль, яка надихнула мене на цей проект, і український фонд «Карпати», який фінансував додрукування тиражу після того, як перший тираж розійшовся.

та посиланнями на оцифровані архівні документи. Героями дослідження були 134 уродженці України, які вступили до австралійської армії. 51 особа серед них були українці, 51 – євреї, решта – росіяни, поляки, білоруси, греки та західні європейці, які народились і виростили на території України. Таким чином, точніше називати наших героїв не українськими анзаками, а анзаками з України.

Треба відразу зазначити, що ця етнічна статистика певною мірою умовна. Вважаю, що в етнічній чи, ширше кажучи, культурно-етнічній ідентифікації людини велика роль належить самоідентифікації. Це особливо важливо за ідентифікації представників споріднених слов'янських народів, коли самоідентифікація в дореволюційні роки була пов'язана значною мірою з конфесійною належністю або освітнім рівнем.

Як приклад можна навести історію братів Волковських із села Липки під Києвом. Двоє з них, Теофіл і Цезар, вступили до Австралійської армії. Томас, син Теофіла, на моє запитання про етнічне походження його батька впевнено відповів: «Його сім'я була польською, і вони переїхали до Києва, в Україну. Вони були католиками». У масовому поданні римо-католицька церква в Україні зазвичай асоціюється з поляками. Втім, ознайомлення з метричними книгами Липок показує, що в селі було чимало православних Волковських, які жили там з давніх-давен, що дає змогу припустити, що сім'я Теофіла етнічно, швидше за все, була українською, хоч і католицькою за віросповіданням. Але етнічна неоднозначність на цьому не закінчується. Теофіл вступив до вчительської семінарії, де він опинився під впливом, за словами його сина, «всих цих ідей про еволюцію і книг Достоевського і Толстого». Освіта, безсумнівно, справила сильний русифікаторський ефект на Теофіла. Далі була «червона сторінка» в його житті, про яке Теофіл не розповідав навіть своїм дітям. Ставши вчителем у початковій школі, він заступився за дівчинку, яку бив лійкою священник, утратив роботу і змушений був тікати до Сибіру, де працював телеграфістом на залізниці. Після першої російської революції його побила до напівсмерті

каральна експедиція П. Раннекампа, але він вижив і втік до Австралії 1909 р. З українського минулого в нього залишилося ім'я української подруги Олі. На честь неї він назвав свою першу ферму – Оліно. Надії на їх возз'єднання не було, Теофіл одружився з австралійською дівчиною і виростив австралійську сім'ю. «Батько не вчив нас російської мови, я знаю всього півдюжини російських слів, – згадує Томас. – Він казав, що російська нам ніколи не знадобиться, вона нам не потрібна. Він казав: “Ви австралійці, тож будьте австралійцями” – це була його тверда позиція. Якщо говорити про асиміляцію, то важко було б знайти кращий приклад, ніж наш батько» [200, р. 11, 16–17, 117, 133].

Напередодні війни Теофіл виписав до Австралії молодшого брата Цезаря. Той невдовзі вступив до австралійської армії й вирушив із військами на Галліполі. Його внук Пітер Тіллард розповідає, що Цезар тоді зовсім не знав англійської, тож солдати дали йому прізвисько «Раш» (скорочене Russian). Якось, навчивши його англійським лайкам, вони відправили його сказати їх офіцеру, який дав йому прочуханки. Але такі дотепи, побудовані, здавалося б, на етнічному антагонізмі, не озлобили Цезаря, навпаки він гордо носив прізвисько «Раш» усе життя, адже це була пам'ять про його хрещення в «mateship», легендарне австралійське бойове братство. А через кілька тижнів саме ці самі архарівці витягли «Раша» з-під вогню, ризикуючи своїм життям, коли той був поранений при Галліполі. Цезар, як здається, не соромився російської ідентичності. В архіві Пітера збереглися потерті фотографії Цезаря та його австралійської подруги Гвінніт, австралійської дівчини, з якою він познайомився, перебуваючи на лікуванні в сіднейському шпиталі. Свою першу фотографію Цезар підписав Гвінніт російською, а на фотографії у відповідь Гвінніт написала латиницею російські слова «Я вас люблю солдат». Після війни Цезар деякий час був захоплений ідеями соціалізму, але незабаром у них розчарувався, хоч і залишався членом Російського клубу в Сідней. Водночас, на думку його племінника Томаса, Цезар легко вписався в австралійське

суспільство й часто пив і грав на гроші в пабах з австралійськими приятелями [200, р. 65, 93, 100–101, 149].

Третій брат із родини Волковських – Войтех – після Другої світової війни опинився в таборі для переміщених осіб у Німеччині та написав відчайдушного листа, «фермеру Волковському, Австралія». Лист знайшов адресата, Теофіл оплатив його проїзд, і Войтех теж став успішним австралійським фермером. Проте не все було гладко між братами. Онук Цезаря згадує, що, коли Цезар говорив зі своїм новонабутих братом російською, той дуже сердився й вимагав «Говори українською!» [200, р. 11]. Очевидно, що, незважаючи на католицько-польську самоідентифікацію сім'ї, яку зберігав Теофіл, та російсько-австралійську ідентичність, яку обрали вони з Цезарем в Австралії, українська самоідентифікація Войтеха, що кристалізувалася в Україні, ймовірно, як опозиція радянсько-російському терору та голоду, котрі довелося пережити Волковським у радянські роки, виявилася повною мірою у Войтеха.

За мою оцінку, заснованою на вивченні пасажирських списків, реєстрації іноземців і справ про натуралізацію, етнічні українці становили близько третини в загальному потоці емігрантів до Австралії напередодні Першої світової війни й налічували понад тисячу людей. Потрапляли вони туди різними шляхами, але головною артерією міграції була, хоч як це дивно, Транссибірська залізниця. Нею українські переселенці вирушали на Далекий Схід і вже звідти прямували на заробітки до Австралії, переважно в північний штат Квінсленд. Працювали вони зазвичай на будівництві залізниць, у шахтах, рубали цукрову тростину. Безпосередньо з України чи через Палестину йшла переважно єврейська імміграція. Євреї розпочинали свій шлях у Західній Австралії, а потім переселялись у культурніші, обжиті східні штати. Прибували до Австралії уродженці України і як моряки, причому серед них були не лише слов'яни, а й євреї.

Як вони опинилися в австралійській армії? Треба сказати, що ця армія була добровольчою, в Австралії, на відміну від Російської імперії,

обов'язкового призову не було, проте десята частина уродженців України вступила до армії, причому треба відзначити цікавий факт, що багато наших героїв дезертирували з російської армії чи втекли з Російської імперії напередодні призову на обов'язкову військову службу. Єврейські й українські юнаки, які приїхали до Австралії підлітками, як і їхні австралійські однолітки, рвалися на фронт у пошуках пригод. Наприклад, Мойсей Коттон із Кременчука приїхав до Австралії з Харбіна у 20 років, напередодні призову до армії. Коли почалася війна, Макс Коттон, що вже прожив кілька років у австралійській глибинці, кинувся записуватися в армію, але його довго не брали. Коли ж його прагнення увінчалось успіхом, місцева газета писала: «Пан М. Коттон, який зміг пройти медичний тест, що натуралізував його, хоча зріст його всього 5 футів. Мінімальний зріст для вступу в армію 5 футів 2 дюйми, і пан Коттон був радий, коли його прийняли в армію як сурмача. Він з нетерпінням чекає на відправку на фронт» [200, р. 46]. У вересні 1918 р. він загинув на полі бою під Сент-Квентіном у Франції, лише за кілька тижнів до закінчення війни [33, с. 46]. Старші іммігранти йшли воювати за Австралію, що стала для них домом. Але головними чинниками масового вступу до армії були економічні й політичні причини: безробіття, призупинення натуралізації українців і росіян з боку австралійської влади й тиск російського консула Олександра Абаза, який наприкінці 1916 р. заявив владі, що всі уродженці Російської імперії призовного віку і навіть їх дорослі діти, що народилися в Австралії, зобов'язані вступити до армії, інакше вважатимуться дезертирами [201; 202, р. 3].

Проте українці вступали в армію й до розпорядження консула. Так, у висадці в Галліполі 25 квітня 1915 р. – найзнаковішому бою в австралійській свідомості – брали участь троє уродженців України – Джордж Камишанський, Олександр Саст та Маріан Пшеволодський. Пшеволодський загинув в одному з перших боїв, Камишанський тяжко захворів, а Саст потрапив у полон до турків. Проте історія Саста отримала несподіване продовження: він утік із полону в Болгарії, перейшов спочатку до Румунії, потім до України, але не повернувся

додому. Він мав намір служити саме в австралійській армії й, зайцем діставшись потягами до Архангельська, з'явився в частину Британської армії, розквартированої там, і був урешті-решт повернений до австралійської армії, вже на Західний фронт [200, р. 65–67]. Усього ж у Галліполійській кампанії брали участь 32 уродженці України.

Після Галліполі українські анзакі в складі австралійських військ служили і в Єгипті, і на Західному фронті. 13 із них загинули на полі бою, а їхні імена увічнені на стінах Австралійського військового меморіалу; багато хто був поранений у боях; троє відзначені медалями за хоробрість. Традиційно військова історія тяжіє до опису подій у героїчному ключі, і героїзм справді є її важливою частиною, проте в дослідженні історії анзаків я обрала інший підхід – просопографічний, коли вивчається історія когорти осіб, об'єднаних подібною долею. В даному разі це те, що всі вони народилися в Україні наприкінці ХІХ ст., прибули до Австралії як емігранти та вступили до австралійської армії. У такій історії, як мені здається, не можна вибирати лише тих, хто відповідає апріорі поставленому завданню знайти позитивного героя. Реальні люди з усіма їхніми проблемами та неоднозначністю поведінки становлять для такої історії не менший інтерес.

Одним із джерел, у якому драма українців, котрі потрапили в халепу, розкривається повною мірою, є матеріали військово-польових судів. Серед цих документів є, наприклад, справа Степана Лущика з Чернігівської губ., звинуваченого 1917 р. в дезертирстві. Прибувши до Квінсленду незадовго до початку війни, він ледве розумів англійську. Він вступив до армії з земляками й уже на фронті, виявивши, що не отримує належну йому армійську платню, написав скаргу прем'єр-міністру Австралії російською мовою. Звичайно, належної реакції на такий лист не було і, коли його послали в окопи, він пішов у самоволку, намагаючись домогтися допомоги. На військово-польовому суді з'ясувалося, що троє його братів загинули на війні, а йому потрібні були гроші для допомоги їхньому літньому батькові, який залишився в Україні.

Армійський командир Лущика виступив у суді на його захист, заявивши, що Лущик – чудовий боєць, і зрештою його виправдали. Денис Папчук із Березова на Волині теж був судимий військово-польовим судом незадовго до закінчення війни за те, що відмовився йти в бій через невиплату платні. Але він діяв не сам, а разом з австралійським побратимом Джонсоном [200, р. 94–96, 97]. І це вже перший знак того, як українські анзаки поступово ставали «своїми» серед австралійських товаришів по службі, приймались у бойове братство анзаків.

Це братство над усе цінував і журналіст Микола Федорович. Захворівши в Галліполі на черевний тиф, він отримав дозвіл поїхати до Одеси й відвідати хвору матір. Газети писали, що в Одесі та Петербурзі його австралійська військова форма і героїчний ореол анзака викликали великий інтерес. Люди збиралися послухати його розповіді про далеку заморську країну, де робітникам платять по 8 шилінгів на день. І тут російська військова влада вирішила, що він знадобиться для їхньої армії, тож йому насилу вдалося повернутися до австралійської армії, до побратимів. Уже після війни австралійські газети опублікували його розповідь «Доля» про трагічну історію військового кохання анзака з 9-го батальйону, в якому служив сам Федорович та кілька українців [200, р. 83–84, 98–99]. Ймовірно, це перший витвір уродженця України, опублікований в Австралії.

Непросто складалося життя українських анзаків і після війни. Наприклад, троє українців, поранених на війні, незабаром після повернення в Австралію наклали на себе руки. Багатьом із них важко було вписатися в австралійське суспільство, дехто так і не зміг прижитися й повернувся до Радянського Союзу, в Україну, де був заарештований. Треба сказати, що першими, хто простягнув руку допомоги анзакам у післявоєнні роки, стали англійські й австралійські, українські та єврейські жінки, які виходили за них заміж і разом із ними будували нове життя в новій країні. Вони лікували їхні не лише фізичні рани, а й душевні, допомагали їм освоїти англійську мову та стати «своїми» в австралійському суспільстві. Їхні діти росли австралійцями й мужньо боролися

за Австралію в роки Другої світової війни. Але ця асиміляція мала і зворотний бік – мовчання. Батьки не розповідали дітям ні про жахіття, пережите на війні, ні про своє минуле в Україні, вони не вчили дітей рідної мови, а онуки часто й не підозрювали, що їхній «російський» дід був українцем, як це сталося в сім'ї Волковських. Вони не зберегли етнічну культуру в сучасному значенні цього слова, не зводили церков, не створювали «українську Австралію», як це робили емігранти наступних хвиль. Проте іноді вони залишали ледь помітні маркери української ідентичності. Це може бути, наприклад, вказівка місця народження «Україна» або «Little Russia» у їхніх заявках на натуралізацію, хоча австралійська влада на той час усіх уродженців Російської імперії називала росіянами. Або це були імена дітей. Або назва будинку. Наприклад, Георгій Камишанський назвав свій будинок у Сідней «Керч» за місцем народження.

Розчинившись в австралійському етносі, вони не зникли безвісти. На їхню долю випала особлива місія – звести храм у душах людей, що оточували їх, відкрити для австралійців прості істини – що можна бути анзаком і говорити з акцентом, що можна бути росіянином, а точніше українцем, але не більшовиком. Саме спадщина українських анзаків і всіх вихідців із Російської імперії стала тим фундаментом, на якому в 1960-х рр. зросла будівля сучасного австралійського мультикультуралізму. А мова та культура, втрачені, здавалося б, назавжди, нині повертаються до нащадків цих анзаків. Їхні онуки та правнуки прагнуть воз'єднатися з українськими родичами, зв'язок з якими перервався майже століття тому, і знову відкрити землю своїх предків.

2.10. ГОЛОВНІ НАПРЯМИ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА АВСТРАЛІЇ ВІД ПЕРШОГО ПОСЕЛЕННЯ ІММІГРАНТІВ ДО 1930-х рр.

Серед сучасних напрямів економічного розвитку Австралії на особливу увагу заслуговує аграрний сектор економіки країни. Сільське господарство